

Challenges of the Interviewer in the Holy Defense Oral History

Ehsan Mansouri¹, Mohammad Qaderi²

¹ Ph.D student in Islamic Philosophy and Theology

² Oral History Researcher

Abstract: Holy Defense is full of knowledge, one of the ways to use it is through oral history active interviewing. In this format, there are challenges that can lead to more richness of the interview. In the three sections before the interview, during the interview, and after the interview, the following components are the challenges of the interview in the Holy Defense Oral History: choosing the subject, research, refusing to interview, the multiplicity of narrators' tones and terms, lack of proper management of the interview, encountering the narrator's human emotions, interviewer's body language, the way to start the interview, recognizing irrelevant answers, understanding the mental states of the interviewee, recognizing contradictions in the answers, expressive, simple and clear expression of the interview, the way of interaction in the interview, misunderstanding in the interview, the culture of concealment, lack of rehearsing the interview, lack of identifying gaps in the interview and not completing the interview. This article seeks to study the challenges of interviewing in the Holy Defense oral history and has dealt with this problem by descriptive-analytical method and by using library sources inductively.

Key Words: Oral History, Holy Defense, Active Interview, Interviewer, Interviewee.

چالش‌های مصاحبه‌گر در تاریخ شفاهی دفاع مقدس

احسان منصوری^{۱*}، محمد قادری^۲

^۱ دانش‌آموخته دکتری فلسفه و کلام اسلامی

^۲ پژوهشگر تاریخ شفاهی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۱/۲۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۱۵

چکیده

دفاع مقدس مملو از معارفی است که یکی از راه‌های استفاده از آن، مصاحبه فعال تاریخ شفاهی است. در این قالب، چالش‌هایی وجود دارد که رفع آنها می‌تواند به غنای بیشتر مصاحبه منجر شود. در سه بخش پیش از مصاحبه، حین مصاحبه و پس از مصاحبه به مؤلفه‌های ذیل به‌عنوان چالش‌های مصاحبه در تاریخ شفاهی دفاع مقدس اشاره می‌شود: انتخاب سوژه، تحقیق، امتناع از مصاحبه، تعدد لحن‌ها و اصطلاحات راویان، عدم مدیریت صحیح مصاحبه، مواجه شدن با عواطف انسانی راوی، زبان بدن مصاحبه‌گر، شیوه آغاز مصاحبه، تشخیص پاسخ‌های نامرتب، درک حالات روحی مصاحبه‌شونده، تشخیص تضاد در پاسخ‌ها، بیان گویا، ساده و روشن مصاحبه، نحوه تعامل در مصاحبه، سوء تفاهم در مصاحبه، فرهنگ کتمان، عدم بازشنوایی مصاحبه، عدم تشخیص خلأهای مصاحبه و عدم تکمیل مصاحبه. این مقاله درصدد مطالعه چالش‌های مصاحبه در تاریخ شفاهی دفاع مقدس است و از روش توصیفی تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و به‌صورت استقرایی به این مسئله پرداخته است.

واژه‌های کلیدی: تاریخ شفاهی، دفاع مقدس، مصاحبه فعال، مصاحبه‌گر، مصاحبه‌شونده.

مقدمه

تاریخ دفاع مقدس مملو از وقایع و حوادثی است که به تعبیر آیت‌الله خامنه‌ای، گنجی تمام‌نشدنی است (خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۶/۳۱). در طول ۴۲ سالی که از آغاز دفاع مقدس گذشته است، فعالان عرصه تاریخ و ادبیات پایداری سعی کردند تولیداتی از این گنج تمام‌نشدنی به میزان تلاش خویش برای مخاطبان زبان فارسی و سایر زبان‌ها ارائه کنند. آنچه در این تلاش، خود را بیش از پیش نشان می‌دهد لزوم مصاحبه با هزاران ایثارگری است که در صحنه‌های مختلف این دفاع حضور داشته‌اند و هر یک سینه‌ای مالا مال از خاطرات و وقایع دارند. در طی این ۴۲ سال، کتاب‌های پرشماری با موضوع دفاع مقدس و با استفاده از فن مصاحبه، تدوین شده است؛ اما آنچه معمولاً درباره آن غفلت شده، استفاده از شیوه‌های نوین مصاحبه و آسیب‌شناسی آن است. مصاحبه گر به‌عنوان خط‌شکن عرصه تاریخ و ادبیات پایداری، باید بدانند چه نقشی در تولید اثر دارد. چنانچه مصاحبه گر نتواند از عهده این امر برآید تولید اثری که حداقل استانداردها را داشته باشد، مشکل خواهد بود. جنگ‌ها همواره تلفیقی از پیروزی‌ها و شکست‌ها هستند؛ اما دولت‌ها و ملت‌هایی پیروز خواهند بود که روایت بهتری از مبارزه خود داشته باشند. هر جنگی ابعادی پیدا و پنهان دارد که اگر آن ابعاد بازگو نشوند، درک درست جامعه را به همراه نخواهند داشت و بعضی از این ابعاد به مرور زمان تبدیل به مسئله‌ای حل‌ناشدنی می‌شوند که ممکن است در زمانی تبدیل به معضل شوند که دیگر شاهدان و روایان آن واقعه در قید حیات نیستند و شاهدی برای اعتبارسنجی آن نیست. از مزیت مصاحبه‌های دفاع مقدس این است که به جای اینکه جنگ را دیگران برایمان ثبت و ضبط و آنگونه که دلخواهشان است، برای جامعه روایت کنند، بدون واسطه و آن‌طور که هست، خودمان روایت کنیم؛ زیرا با توجه به وجه تمایزی که در دفاع مقدس با سایر جنگ‌ها داشته‌ایم، مزیت ساختن الگویی با اهداف و عقیده‌ای الهی را داریم. مصاحبه می‌تواند با شناساندن رزمندگان دفاع مقدس به چگونگی ایثارگری‌های افراد معمولی جامعه پردازد. کمکی که مصاحبه به تاریخ جنگ می‌کند، این است که مصاحبه و خروجی‌های حاصل از مصاحبه، در محیطی آرام جلوی شبهات تاریخی را می‌گیرند و حوادث را از منظر مصاحبه‌شونده بیان می‌کنند. در این مقاله ابتدا عبارات، تعریف و سپس چالش‌های مصاحبه گر در تاریخ شفاهی دفاع مقدس بررسی می‌شوند.

تاریخ شفاهی

تاریخ شفاهی عبارت است از ضبط، نگهداری و تفسیر اطلاعات تاریخی بر پایه تجربیات و نظریات شخصی گویندگان (توکلی، ۱۳۹۶:

۲۶). تاریخ شفاهی روش گردآوری اطلاعات است که با استفاده از مصاحبه فعال کمبودها و خلأهای پژوهش‌های تاریخی معاصر را پر می‌کند.

روایت: به زبان ساده عبارت است از «بازنمایی یک رخداد یا مجموعه رخداد» (ابوت، ۱۳۹۷: ۴۰). روایت را باید ابزار اصلی ارتباط و شیوه مورد استفاده مردم از زبان برای انتقال تجربیات، دانش و احساسات دانست (آبرامز، ۱۳۹۷: ۲۶۷).

مصاحبه: جمع‌آوری داده‌ها را با پرسش‌گری نظام‌دار و گوش‌سپاری دقیق به پاسخ‌های داده‌شده مصاحبه می‌نامند (همان، ۱۳۹۶: ۵۴). مصاحبه‌های تاریخ شفاهی، صوتی یا صوتی تصویری انجام داده می‌شوند؛ اما آنچه مهم است ضبط صدا به‌عنوان مدرک ادعاهای مصاحبه‌شونده است. با توجه به موضوع تاریخ شفاهی تعداد جلسات مصاحبه متفاوت است.

الف. پیش از مصاحبه

نمی‌توان مصاحبه را بدون مقدمات آن بررسی کرد. مصاحبه‌گر برای حضور در مصاحبه درگیر انتخاب سوژه، پرورش ایده، تحقیق و حتی امتناع مصاحبه‌شونده از مصاحبه است و هر کدام از این موارد می‌تواند یک مصاحبه را دچار چالش جدی یا در صورت اصلاح، مصاحبه را به یک مصاحبه تراز بدل کند.

۱. انتخاب سوژه

سوژه خوب: گاهی سوژه و موضوعات خوب کتاب‌های دفاع مقدس توانسته‌اند یک‌تنه بار مصاحبه‌ها و تدوین‌های ضعیف را به دوش بکشند و در سطح ملی مطرح شوند. فن بیان خاطرات و روایت ابعاد مختلف خاطره، حضور ذهن، میزان حضور سوژه در جنگ و موقعیت‌های خاص جبهه، میزان حضور رزمنده در دفاع مقدس و به‌نوعی قرارداشتن در همان فضای دفاع مقدس و داشتن دست‌نوشته یا روزنوشت رزمنده جزء آن دسته از مزیت‌های سوژه است که ما را در بیش‌برد مصاحبه کمک می‌کند. برای یافتن سوژه کافی است با رزمندگان، جانبازان و خانواده‌های شهدای دفاع مقدس در ارتباط باشید. اگر فرد مصاحبه‌کننده نیز از این جنس افراد باشد و دغدغه حفظ و ثبت دفاع مقدس را داشته باشد، هر موضوعی در اطرافش حکم سوژه را دارد؛ ولی آنچه مهم است انتخاب سوژه‌های ناب و افراد مطلع و توانمند در مصاحبه برای ثبت آنهاست. روزنامه‌ها، رادیو و تلویزیون، ماهواره‌ها و مردم اطرافمان مدام ایده‌هایی را مقابل روی ما قرار می‌دهند (توکلی، ۱۳۹۳: ۱۴).

مصاحبه‌شونده می‌باید حافظه تاریخی خوبی داشته باشد؛ اگر

موارد تلاش‌ها و اعتمادسازی پژوهشگر برای جلب رضایت جواب می‌دهد و مانند «مرحوم میرزا محمد سلگی» در کتاب آب هرگز نمی‌میرد تلاش مصاحبه‌گر به نتیجه می‌رسد و بعضی نیز با وجود هر گونه تلاش موافقت نمی‌کنند. کمبری در این زمینه می‌نگارد: در آن زمان - زمان جنگ - غالباً رزمندگان از ضبط صوت فرار می‌کردند. در ضبط خاطرات جنگ اکثراً می‌گفتند ما نبودیم، دیگری بود (کمبری، ۱۳۹۴: ۴۷)؛ البته کمبری در گفته‌های بعدی به این اشاره می‌کند که رزمندگان‌های دیگری از نوع دیگری هم هستند که خودشان پیشنهاد مصاحبه را می‌دهند. حسام، نویسنده کتاب آب هرگز نمی‌میرد، دلیل امتناع میرزا محمد سلگی از مصاحبه را ذخیره مجاهدت‌های سلگی برای قیامتش می‌داند (ن.ک: حسام، ۱۳۹۸: ۷) یا سیده زهرا حسینی راوی کتاب *د/* نیز در مصاحبه خود گفته است: فکر می‌کردم چه لزومی دارد این اتفاق‌ها را برای مردم بگویم. تصور می‌کردم ریا می‌شود. نمی‌خواستم اجر کارهایم را ضایع کنم (پاتوق کتاب قم، ۱۳۸۸/۰۷/۱۰). در مواردی مسئولیت‌های فرد مصاحبه‌شونده، چه در زمان دفاع مقدس و چه بعد از آن نیز می‌تواند یکی از دلایل امتناع از مصاحبه باشد. این افراد که اطلاعات زیادی نسبت به رزمندگان عادی دارند، سوژه‌های مناسبی برای مصاحبه هستند؛ اما به دلیل موقعیت اجتماعی‌شان و دلایلشان برای مصاحبه‌نکردن و مسئولیتی که مصاحبه برایشان دارد، زیر بار مصاحبه نمی‌روند؛ البته در موارد متعددی، مشغله‌های کاری آنان و مشکل هماهنگی با آنان نیز دلیل امتناع است. درباره رزمندگان دفاع مقدس، بعضی نیز به دلیل رفتارهای پس از جنگ، مردم یا مسئولین، دلخورند و حاضر به مصاحبه نیستند. در مواردی نیز مصاحبه‌گر با این سؤال مواجه می‌شود که شما برای چه می‌خواهید مصاحبه کنید، چه فایده‌ای دارد. یا از طرف چه کسانی برای مصاحبه آمده‌ای و ...؛ در کنار این عوامل امتناع آگاهانه و اختیاری، مواردی نیز هستند که به دلیل مجروحیت ناشی از جنگ، به‌خصوص جانبازان اعصاب و روان، گذر زمان و فراموشی، یادآوری از دست دادن دوستان و عزیزان و ... می‌تواند دلیل مصاحبه‌نکردن باشند.

ب. حین مصاحبه

مصاحبه با یک رزمنده دفاع مقدس در وهله نخست (با در تصور عوام) شاید آسان به نظر بیاید و تصور این‌گونه باشد که قرار است از رزمندگان دفاع مقدس دعوت به عمل آید، او خاطراتش را بگوید، ضبط صوت سخنانش را ضبط کند و جلسه مصاحبه به آسانی تمام شود؛ اما همین ساده‌انگاری نسبت به مصاحبه باعث می‌شود یک روایت معمولی بدون هیچ جزئیاتی یا شاید یک گفتگوی ساده به دست آید که نوع بازگو کردن خاطرات راوی در یک جلسه مصاحبه با یک جلسه

نداشته باشد یا ضعیف باشد، کار مصاحبه‌کننده سخت می‌شود. در چنین شرایطی اگر مصاحبه‌کننده از کسانی باشد که با دفاع مقدس بیگانه بوده و در این زمینه از آگاهی‌هایی برخوردار است، می‌تواند به واکاوی ذهنی مصاحبه‌شونده کمک کند و در یادآوری حوادث به او یاری رساند. همچنین، نوع روایت مصاحبه‌شونده و اینکه بتواند حوادث را واضح و جذاب روایت کند، در پیمودن راحت‌تر مسیر مصاحبه تأثیرگذار است (ن.ک: توکلی، ۱۳۹۳: ۱۳۸). علاوه بر اینها، اولویت‌بندی برای سوژه‌ها نیز اهمیت دارد که عوامل مختلفی در آنها دخیل‌اند؛ مانند: سن و شغل مصاحبه‌شونده، میزان دسترسی به اسناد، جذابیت موضوع و ...

۲. تحقیق

مراجعه به آرشیو، اطلاعات اینترنتی، مطالعه پرونده‌های مربوط به موضوع، مطالعه کتاب‌های مربوط به موضوع و سایر اقداماتی که بتواند به غنای مصاحبه و افزایش اطلاعات مصاحبه‌گر بیفزاید، تحقیق پیش از مصاحبه نامیده می‌شود. یکی از چالش‌های مصاحبه‌گر در تاریخ شفاهی دفاع مقدس این است که مصاحبه‌گر بداند چه سؤالاتی و چه مسئله‌هایی را باید با مصاحبه‌شونده مطرح کند. هرچه مصاحبه‌گر از موضوع مصاحبه و فرد مصاحبه‌شونده شناخت داشته باشد، در مصاحبه تأثیر مثبت دارد. اگر او بداند از مصاحبه چه می‌خواهد (هدف از مصاحبه) و از کجا شروع کند و در کجا مصاحبه‌ها را تمام کند، از حرفه‌گری، تسلط و شناختش بر موضوع دلالت دارد. در واقع او باید درک درستی از مصاحبه و مسیرش داشته باشد.

۳. امتناع از مصاحبه

برخی مواقع هم پیش می‌آید که رزمندگان دفاع مقدس از انجام مصاحبه امتناع می‌ورزند و پژوهشگر باید تلاش زیادی برای جلب رضایتشان برای انجام مصاحبه کند؛ حتی در برخی از موارد آنقدر اصرار بر مصاحبه‌نکردن دارند که راضی به دیدار با پژوهشگر هم نمی‌شوند. بیشتر این رزمندگان بر این باورند که اگر خاطراتشان را خودشان بازگو کنند یا به سرانجامی مانند کتاب برسد، دیگر آن مجاهدت‌ها ارزش اخروی را به دنبال نخواهد داشت و به اصطلاح در زمره مسئله ریا قرار می‌گیرد؛ عقیده‌ای نشأت گرفته از آموزه‌های دینی که رزمندگان برای آنکه به اصطلاح خودش ریا نشود، حتی از بازگو کردن خاطرات خود در بین هم‌رزمانش هم اجتناب می‌کند. در این‌گونه مواقع بهانه‌های مختلف مثل اینکه: «دیگر چیزی یاد نمی‌آید»، «در این اوضاع اقتصادی باید فکر موضوع دیگر بود»، «جراحات‌های دفاع مقدس همه چیز را از یادم برده است» را مطرح می‌کنند. در این‌گونه

شرایط روحی و جسمی مصاحبه‌کننده در روز مصاحبه، دلیل حوصله‌نداشتن و سبمل کاری مصاحبه می‌شود. شناخت هر کدام از این دلایل، می‌تواند به رفع آنها کمک کند؛ ولی مهم‌تر از همه اینها این است که مصاحبه‌کننده بداند در روایت تاریخ شفاهی چه نقشی بر عهده دارد و آن را به چه صورت باید انجام دهد. در واقع او باید نسبت به نقشش آگاهی داشته باشد تا بتواند به‌درستی انجام وظیفه کند. نتیجه این آگاهی و درک از خود، باعث می‌شود فقط حامل ضبط صوت نباشد. گابریل گارسیا مارکز، نویسنده و روزنامه‌نگار معروف آمریکای لاتین، درباره استفاده از ضبط صوت بیان می‌کند:

«ضبط صوت وسیله پلیدی است؛ چون آدم به دام می‌افتد و باورش می‌شود که ضبط صوت فکر می‌کند؛ در نتیجه به محض آنکه دکمه ضبط صوت را فشار می‌دهیم، فعالیت مغزمان را متوقف می‌کنیم. ضبط صوت، یک طوطی دیجیتالی است، گوش دارد، اما قلب ندارد. جزئیات را ثبت نمی‌کند؛ بنابراین، وظیفه ما این است که فراتر از کلمات را بشنویم، آنچه را که گفته نمی‌شود، بفهمیم و بعد داستان کامل را بنویسیم» (پاترنسترو، ۱۳۸۰).

کمتری اینکه مصاحبه‌کننده مانند ضبط صوت عمل کند را نمی‌پذیرد و عقیده دارد مصاحبه‌کننده باید دانش ولو اجمالی در حوزه اطلاعات و تخصص و عمل آن شخص داشته باشد (ن. ک: کمتری، ۱۳۹۴: ۳۴۴). آسیب دیگری که در مدیریت مصاحبه باید شناخت تا بتوان کنترل و رفعش کرد، مجذوب مصاحبه‌شونده شدن است: مصاحبه‌شونده‌ها می‌توانند افرادی از طیف‌ها و رده‌های مختلفی از جنگ تحمیلی باشند، از یک بسیجی ساده تا فرمانده لشکرها همه خاطراتی برای بیان دارند؛ اما گاهی اتفاق می‌افتد در مواجهه با جایگاه نظامی مصاحبه‌شونده یا خاطرات جذاب و مهیج راوی، مصاحبه‌کننده مجذوب جایگاه اجتماعی، شخصیت یا خاطرات راوی می‌شود و مدیریت مصاحبه را از دست می‌دهد و مشارکتش آتقدر کم می‌شود که مصاحبه را از دست می‌دهد. موضوع دیگری که در مدیریت صحیح مصاحبه مهم است، توجه به خلق و خو، رفتار و عقاید مصاحبه‌شوندگان است. در هر مصاحبه‌ای، مصاحبه‌گر باید به این موارد توجه کند و به آنها احترام بگذارد.

۳. جلب اعتماد مصاحبه‌شونده

یکی از چالش‌ها در زمان مصاحبه با فعالان دفاع مقدس این است که برخی از خاطرات خود را به دلایل مختلف مثل دلایل امنیتی یا عدم ریا بازگو نمی‌کنند و خودسانسوری می‌کنند؛ در این زمان مصاحبه‌کننده باید با جلب اعتماد مصاحبه‌شونده، او را به بازگو کردن این دست از خاطراتش ترغیب کند؛ البته این موضوع در جلسات اول

خاطره‌گویی یا مراسم یادواره شهدا تفاوت خاصی نداشته باشد و خاطراتی که در مصاحبه‌ها ثبت شود با یک گفت‌وگوی معمولی هیچ وجه تمایزی دیگری نداشته باشد؛ اما آنچه مصاحبه‌گر تاریخ شفاهی دفاع مقدس باید به دنبالش بگردد، یک گفت‌وگوی حرفه‌ای است که در جلسه مصاحبه قرار است مصاحبه‌کننده نه تنها در جایگاه یک پژوهشگر دفاع مقدس باشد، باید خود را در جایگاه یک روایت‌کننده تاریخ، نویسنده و روانشناس قرار دهد تا در زمان مصاحبه، مصاحبه‌کننده فقط یک شنونده ساده نباشد.

۱. تعدد لحن‌ها و اصطلاحات راویان

یکی از چالش‌های مصاحبه در تاریخ شفاهی تعدد لحن‌ها و اصطلاحات راویان است. این مسئله از آن نظر است که دامنه راویان دفاع مقدس گستره‌ای به پهنای کشور دارد که دارای فرهنگ‌ها و لهجه‌ها و گویش‌های مختلف است. راحله صبوری نویسنده کتاب *کوچه نقاش‌ها* درباره این چالش می‌نویسد: «راوی من، با لهجه اصیل تهرانی و با ادبیات پهلوانی سخن می‌گفت. لحنی آزاد، رها و بی‌پروا و به دور از تکلف‌های ادبی زمان داشت؛ چنانکه خود را در برابر انبوهی از اصطلاحات و واژه‌های خاص دیدم» (صبوری، ۱۳۹۰: ۱۱).

۲. عدم مدیریت صحیح مصاحبه

بعضی مواقع، مصاحبه‌کننده چیزی به غیر از عامل ضبط صوت نیست؛ اینکه مصاحبه‌گر در گوشه‌ای بنشیند و اجازه بدهد مصاحبه‌شونده هر چه دوست دارد بگوید، بدون هیچ نظارت و هدایتی یا برنامه‌ریزی و روش‌مندی دلایل متعددی دارد. دلیل اصلی ناآگاهی، مصاحبه‌کننده است که نسبت به موضوع کلی و سوژه مصاحبه و شخص مصاحبه‌شونده، آگاهی ندارد و مطالعه کافی هم نمی‌کند. در اینجا مصاحبه‌شونده، آگاهانه یا ناآگاهانه زمام امور را در دست می‌گیرد و مصاحبه را هدایت می‌کند و مصاحبه‌شونده بیشتر به صورت ابزار است. موضوع مهم این است که گاهی اوقات مصاحبه‌کننده دچار چند عارضه می‌شود؛ نخست، ممکن است در بعضی از موارد، مرعوب مصاحبه‌شونده شود و تحت تأثیر او قرار گیرد، خیلی اوقات هم ممکن است با نیت قبلی رویارویی و مقابله وارد شود و بعضی اوقات هم به دلیل شیفتگی زیاد، مفتون سوژه و مصاحبه‌شونده شود و کیفیت کار از دست می‌رود (مسح جواهردهی، ۱۳۹۷: ۱۳۱-۱۴۶). در بعضی مواقع موقعیت پایین‌تر مصاحبه‌کننده نسبت به مصاحبه‌شونده در روند مصاحبه تأثیر می‌گذارد و مصاحبه‌کننده، مصاحبه را به مصاحبه‌شونده می‌سپارد. در مواردی نیز خجالتی بودن و رودربایستی داشتن با مصاحبه‌شونده به دلایل مختلف دلیل واگذاری صرف مصاحبه به اوست. بعضی مواقع نیز

این مسئله می‌تواند تبدیل به مانعی برای پردازش همه‌جانبه به خاطرات راوی باشد و صرفاً به جنبه‌های احساسی پرداخته شود. نویسنده کتاب *دا* نیز دچار این مسئله می‌شود و بیان می‌کند: «کلافه و خسته نمی‌شدم؛ اما خاطره‌ها خیلی تلخ بود و من دچار فشارهای عصبی می‌شدم. از طرفی این اضطراب به خانم اعظم حسینی هم منتقل می‌شد. گاهی به قدری حالم بد می‌شد که مجبور می‌شدیم کار را ۲-۳ ماه تعطیل کنیم» (پاتوق کتاب قم، ۱۳۸۸/۰۷/۱۰). در هر دو اثر، کمتر با تعاملات اجتماعی غیر احساسی، جغرافیای وقایع، جریان‌شناسی وقایع و مؤلفه‌های مردم‌شناختی ارتباط برقرار می‌شود.

۶. زبان بدن مصاحبه‌گر و مصاحبه‌شونده

حرکات بدنی و ارتباطات غیر کلامی در مصاحبه تاریخ شفاهی نقش بسزایی در برقراری ارتباط بین مصاحبه‌گر و مشارکت‌کننده دارد؛ حتی جنبه‌هایی از این حرکات می‌توانند نقشی اساسی‌تر از مهارت‌های کلامی در برقراری ارتباط ایفا کنند. به‌طور کلی، این حرکات از سه طریق عمل می‌کنند:

۱. جایگزین پیام‌های کلامی می‌شوند.

۲. پیام‌های کلامی را تقویت می‌کنند.

۳. در جهت خلاف و رد پیام‌های کلامی عمل می‌کنند (پهلوان‌نژاد، ۱۳۸۶: ۱۳-۳۰). نوع پوشیدن لباس توسط مصاحبه‌کننده، حالت صورت، طرز نشستن، حرکت دست‌ها و پاها می‌تواند اثرات جبران‌ناپذیری در تلقی مصاحبه‌شونده از مصاحبه‌کننده بگذارد و مصاحبه را از مسیر صحیح خود بیرون برد. در رابطه با مصاحبه‌شونده، حالات چهره، حرکات دست و پاها و ... می‌تواند حس خوشحال یا ناراحتی مصاحبه‌شونده را بیان کنند و در موارد غم‌انگیز و ناراحت‌کننده، مصاحبه‌کننده باید توجه کند زمان اتمام مصاحبه است؛ حتی اگر چند دقیقه از شروع مصاحبه نگذشته است و باید چند دقیقه‌ای استراحت کنند و در صورت امکان، دوباره مصاحبه را ادامه دهند یا چشم‌های زیر مداوم مصاحبه‌شونده، رنگ صورت و علایم دیگر می‌تواند نشان از شرم مصاحبه‌شونده درباره‌ی بیان آن بخش از حوادث باشد که مصاحبه‌کننده باید به آنها توجه کند. خستگی، کلافگی، عجله‌داشتن برای رفتن و بروزش در حرکات بدنی، جواب‌های بریده‌بریده و کوتاه علایمی هستند که باید نوعی اخطار برای کیفیت مصاحبه در نظر گرفت و مصاحبه را تمام کرد. همچنین، مصاحبه‌گر در طول مصاحبه با استفاده از زبان بدنش مانند تکان دادن سر به علامت تأیید، نگاه کردن به مصاحبه‌شونده، توجه به فرهنگ مصاحبه‌شونده و مصاحبه‌گر و جنسیت آنان نیز در این مسئله دخیل است؛ همه اینها در روند مصاحبه تأثیر گذارند. نباید این حس به مصاحبه‌شونده القا شود که

امکان‌پذیر نیست و در جلسات بعدی باید این کار انجام شود. در مواردی مانند عملیات‌های دفاع مقدس که به اهداف مدنظر نرسیده یا اختلاف‌نظرهایی که وجود داشته و ... رزمندگان از صحبت در این موارد طفره می‌روند و شاید بیان آنها را در ساحت دفاع مقدس و رزمندگان و فرماندهانش نمی‌دانند که البته می‌توان آنان را اقناع کرد. در مواردی نیز صحبت کردن به دلیل یادآوری خاطرات سخت افراد است که به بهانه‌هایی می‌خواهند از آنها بگذرند. مصطفوی در این موارد می‌گوید که بی‌خیال شوید و به حرف‌های دوستانه با مصاحبه‌شونده بپردازید؛ زیرا معتقد است درک آن شرایط ویژه نیاز به ایجاد وضعیت ویژه دارد که معمولاً بدون اراده و برنامه قبلی محقق می‌شود و شما فقط باید آن را دریابید (مصطفوی، ۱۳۹۶: ۵۸). راه‌حل دیگری که در این مواقع توصیه می‌شود، بیان تجربه‌های مشابه فرد مصاحبه‌کننده است که مصاحبه‌شونده اطمینان کند و بدانند فردی که با او مصاحبه می‌کند، تجربه مشابه از دست دادن و غمی مانند او را دارد. این شرایط را چشیده است و می‌تواند حس او را تا حدودی درک کند.

۴. خوب شنیدن

مصاحبه‌کننده برای آنکه بخواهد مصاحبه‌ای خوب داشته باشد، باید فکر و حواسش کاملاً با مصاحبه‌شونده باشد. باید خوب گوش کند و بفهمد مصاحبه‌شونده چه می‌گوید. بسیاری از مصاحبه‌کنندگان مبتدی هنگام شنیدن سخنان مصاحبه‌شونده، در عین حال به مسائل شخصی خود نیز فکر می‌کنند. به جای آنکه غرق در گفته‌های مصاحبه‌شونده باشند، در افکار خودشان غوطه‌ورند. گاهی نیز نخستین جمله‌ای که از پاسخ یکی از سؤال‌هایشان می‌شنوند، برای آنها تولید سؤال جدیدی می‌کند و بی‌صبرانه منتظر می‌شوند که او سخنانش را تمام کند تا سؤال خودشان را مطرح کنند. بی‌توجه به این موضوع که ممکن است در ادامه، موارد جالب‌تری هم مطرح شود (توکلی، ۱۳۹۳: ۳۰).

۵. مواجه شدن با سیل عواطف انسانی راوی

با توجه به اینکه مصاحبه‌گر هم انسان است و دارای عواطف انسانی، می‌باید مراقبت کند تحت تأثیر بیش از حد احساسات راوی قرار نگیرد. این تأثیر ممکن است روال مصاحبه را از فضای مدیریت‌شده، خارج کند و صرفاً به اقناع احساسات و عواطف منجر شود. بهناز ضرابی‌زاده نویسنده کتاب *دختر شینا* می‌نویسد: «تو می‌گفتی و من می‌شنیدم. می‌خندیدی و می‌خندیدم. می‌گریستی و گریه می‌کردم ... دست آخر گفتم: نمی‌خواستم چیزی بگویم؛ اما انگار همه چیز را گفتم» (بهناز ضرابی‌زاده، ۱۳۹۸: ۹). درست است که نویسنده از نظر احساسی توانسته است با راوی ارتباط لازم را بگیرد، اما

مصاحبه‌گر کار خودش را می‌کند و به او بی‌اعتناست.

۷. شیوه آغاز مصاحبه

شروع خوب و با برنامه، یکی از ضرورت‌های کار مصاحبه است. بی‌راه نیست اگر گفته شود این مرحله به‌مثابه خشت اول تا آنجا اهمیت دارد که هرگونه سهل‌انگاری یا ساده‌نگری و اهمال، موجب کج‌شدن دیوار و ساخت بنایی سست و غیرمنسجم می‌شود. همراه داشتن فهرستی مکتوب از کارهایی که باید انجام شود، یک اقدام مفید و اطمینان‌بخش است که از فراموشی یا جابه‌جایی مراحل کار جلوگیری می‌کند. همچنین، تمرین شروع مصاحبه تا اندازه‌ای در افزایش تسلط و اعتماد به نفس مصاحبه‌گر مؤثر واقع می‌شود و او را بیش از پیش برای ورود به مصاحبه آماده می‌کند. در موقع ورود به جلسه و پیش از آغاز کار، تلاش برای حذف صداهای مزاحم و انجام اموری مانند خاموش کردن موبایل‌ها، درخواست از اطرافیان برای رعایت سکوت، اطمینان از سلامت تجهیزات، همراه داشتن پرسش‌ها و مرور آنها از جمله مواردی است که هر محقق تاریخ شفاهی باید به آنها توجه کند (فزونینی، ۱۳۹۶). همچنین، اگر مصاحبه‌گر نتواند تسلط خویش را در آغاز مصاحبه نشان دهد، اعتماد مصاحبه‌شونده را جلب نمی‌کند و از مدیریت صحیح مصاحبه باز می‌ماند. زمان دقیق شروع مصاحبه و حضور به‌موقع مصاحبه‌گر در آغاز یک مصاحبه مطلوب تأثیر بسیاری دارد؛ می‌تواند وقت‌شناسی و اهمیت کارش را به مصاحبه‌شونده انتقال دهد و او هم خودش را ملزم به رعایت وعده مصاحبه‌بنداند.

۸. تشخیص پاسخ‌های نامرتب

بسیاری از مصاحبه‌ها درگیر پاسخ‌های نامرتب مصاحبه‌شونده هستند. به‌ندرت در یک مصاحبه می‌توان از همه پاسخ‌های مصاحبه‌شونده استفاده لازم را برد. او نیز یک انسان است و گاه درگیر احساسات و عواطف خویش و گاه درگیر مسائل روزمره خویش است و نمی‌تواند تمرکز خود را بر پرسش‌ها معطوف کند؛ بنابراین، پاسخ‌های نامرتب می‌دهد. یکی از چالش‌های مصاحبه همین است و مصاحبه‌کننده می‌تواند با تحلیل پاسخ‌ها به تشخیص پاسخ‌های نامرتب دست یابد و بعدها آنها را کنار بگذارد. در مواردی نیز مصاحبه‌شونده منظور سؤال را درست متوجه نمی‌شود و پاسخ غیرمرتبط می‌دهد که در این موارد توصیه می‌شود سؤال به‌صورت واضح و روشن مطرح شود تا پاسخ واضح هم به دست آید. این اتفاق به‌خصوص در مواردی که از اصطلاحات عامیانه استفاده می‌شود یا فرد مصاحبه‌شونده و مصاحبه‌گر از یک منطقه جغرافیایی یا یک قوم نیستند، بروز می‌کند؛ زیرا بعضی کلمات و اصطلاحات در مناطق مختلف معانی متفاوتی دارند.

۹. درک حالات روحی مصاحبه‌شونده

بسیارند افرادی که هنگام مصاحبه تاریخ شفاهی، خوشحال می‌شوند، به گریه می‌افتند یا دچار هیجانات مختلف می‌شوند؛ زیرا هنگام مصاحبه، به اعماق ذهن خود می‌روند و مروری بر غم‌ها و شادی‌ها، شکست‌ها و پیروزی‌ها، بیم‌ها و امیدهایی می‌کنند که سال‌ها با آنها عجین بوده‌اند و چه‌بسا در گذشته هیچ‌گاه با کسی درباره آنها سخن نگفته‌اند و اکنون نخستین بار است که آنها را بیان می‌کنند. مصاحبه‌گر تاریخ شفاهی باید به وضعیت روحی و روانی راوی، توجه و در فرآیندی آرام و تدریجی سعی در تخلیه ذهن او کند. بالطبع هرگونه شتاب‌زدگی، نه تنها به نتیجه دلخواه منتهی نخواهد شد، ممکن است راوی را با مشکلات روحی و عصبی جدیدی هم مواجه کند (فزونینی، ۱۳۹۶). دقت‌نکردن در حالات روحی مصاحبه‌شونده و همراهی نکردن با او در احساساتی که در پی این مصاحبه در حال پدیدار شدن بعد از سال‌ها است، می‌تواند مصاحبه را دچار چالش کند. مصاحبه‌شونده در دوران دفاع مقدس دچار کنش و واکنش‌های فراوان شده است و امکان دارد در طول مصاحبه تأمل در این وقایع، او را به شادی، غم یا حسرت و حیرت فراوان دچار کند و درک‌نکردن این حالات، مصاحبه را از حالت عادی و مفید خارج می‌کند.

۱۰. تشخیص تضاد در پاسخ‌ها

جدا از اینکه علت تناقض و تضاد در مصاحبه چه می‌تواند باشد، مصاحبه‌گر باید در نظر داشته باشد که این امکان همواره وجود دارد. چنانچه مصاحبه با سایر مدارک تصویری، صوتی و نوشتاری در ارتباط باشد، به‌نحوی منطقی و معقول به اعتبار آن مدارک می‌افزاید یا آنها را تکمیل می‌کند و می‌توان صحت ادعاهای مطرح‌شده در مصاحبه را پذیرفت؛ اما در صورتی که با مدارک و شواهد دیگر تناقض داشته باشد، باید علت پراکنده‌گویی‌ها را پیدا کرد (لیندا شوپس، ۱۹۹۹)؛ به هر حال، یکی از چالش‌های مهم در مصاحبه تاریخ شفاهی دفاع مقدس همین است؛ البته پراکنده‌گویی، دلایل متفاوتی دارد؛ مانند فاصله زمانی طولانی از زمان وقوع حادثه تا زمان روایت، وجود روایت‌های مشابه، مانند عملیات‌های متعدد دوران دفاع مقدس که در عین تفاوت‌ها، شباهت‌های بسیاری با هم دارند؛ به‌طور مثال، در یک منطقه عملیاتی مانند والفجر، جزیره مجنون و ... چندین عملیات در زمان‌های مختلف انجام شده و ممکن است مصاحبه‌شونده و مصاحبه‌گر را به اشتباه بیندازد یا جابه‌جایی‌های بسیار رزمندگان در مناطق جغرافیایی گسترده که نام تمامی مناطق را نمی‌دانند و به علت توقف‌های کوتاه زمانی و شرایط ویژه عملیات‌ها، زمان و ضرورتی برای یادگیری اسامی مکان‌ها نداشتند و همه را با یک نام بیان می‌کنند؛ در صورتی که این چنین

نیست و ...

در دفاع مقدس با مصاحبه‌شوندگانی مواجهیم که دست کم ۵۰ سال سن دارند و عوامل مختلفی ممکن است تعامل در مصاحبه را دچار چالش کند. مصاحبه‌گر می‌تواند از طریق ترفندهای روانشناسانه، استفاده از عناصر ایجاد مودت در مصاحبه، صداقت و رعایت اصول حرفه‌ای مصاحبه این چالش را کنترل و برطرف کند.

۱۳. سوء تفاهم در مصاحبه

منظور از سوء تفاهم این است که بین مصاحبه‌شونده و مصاحبه‌گر در مطلبی فهم مشترک به وجود نمی‌آید. این سوء تفاهم ممکن است علل مختلفی داشته باشد؛ مثل اینکه مصاحبه‌گر شنونده خوبی نبوده باشد یا اشتراک لفظی ایجاد نشود یا مصاحبه‌شونده به صورت کامل به موضوع پرداخته باشد.

برای رفع سوء تفاهم باید از طرح چند سؤال هم‌زمان خودداری شود و فرصت تأمل و تفکر به مصاحبه‌شونده داده شود؛ حتی اگر لحظاتی از مصاحبه به سکوت بگذرد. شنونده خوب بودن به رفع یا عدم ایجاد سوء تفاهم کمک می‌کند. از تشویق‌های زبانی استفاده شود تا فضای ارتباطی مثبت ایجاد شود. برای رفع ابهام و سوء تفاهم حتماً پرسش صورت پذیرد و اینکه پرسش‌های متعدد ضربه‌ای به مصاحبه نخواهد زد. مصاحبه‌گر با توضیح و تبیین‌های بیشتر به رفع سوء تفاهم یاری می‌رساند. مواجهه با زوایای متعدد نسبت به یک امر سوء تفاهم را رفع می‌کند.

۱۴. فرهنگ کتمان

یکی از چالش‌ها در تاریخ شفاهی دفاع مقدس، فرهنگ کتمان در بین راینان آن است. مصاحبه‌شوندگان از بیان برخی مطالب به دلایل متفاوت خودداری می‌کنند. برخی مصاحبه‌کننده را می‌سنجد و در حد توان و دانش او پاسخ می‌دهند. برخی به دلایل اخلاقی از بازگو کردن مسائل مختلف دوران دفاع مقدس خودداری می‌کنند؛ برای مثال، در بین رزمندگان همه تیپ و گروهی بودند، حتی کسانی بودند که اهل نماز و واجبات هم نبودند، بعضی به اجبار وظیفه به جبهه آمده بودند و ... یا بعضی خطاهای عملیات‌ها مانند لورفتن مناطق عملیاتی، انتخاب منطقه اشتباه برای عملیات، کارشکنی‌های زمان جنگ و ... را بیان نمی‌کنند. به‌طور کلی درباره دفاع مقدس، مصاحبه‌شوندگان از موضعی مثبت به بازگویی وقایع می‌پردازند و سعی می‌کنند خطاهای خود و دیگران را مخفی کنند. در مواردی نیز سعی در آسمانی جلوه دادن افراد حاضر در دفاع مقدس دارند و آنان را انسان‌هایی توصیف می‌کنند که انگار زمینی نبودند و احوالاتی را بیان می‌کنند که چندان پذیرفتنی نیست و رنگ‌وبوی غیرواقعی دارند. یک آسیبی جدی در تاریخ

به نظر ملائی توانی، هویت فردی و اجتماعی راوی (کیستی و چیستی او)، مشخصات جسمانی و روانی راوی (سلامت روح و جسم، عقل، توانایی حضور در صحنه‌های تاریخی و کسب اخبار)، فاصله زمانی و مکانی (شکاف معرفتی) بین راوی و روایت، (زیرا نزدیکی و دوری هریک دارای مزایا و مخاطرات خاص خود است)، تأثیر زمان و مکان (محیط و دوره تاریخی) بر رشد و تکامل شخصیت راوی، باورها و گرایش‌های اعتقادی راوی (دین و مذهب، تعصبات و محدودیت‌ها)، وابستگی‌ها و تمایلات سیاسی راوی و زاویه نگاه او به قدرت و نظام حاکم یا رهبران و نهادهای آن، تعلقات اجتماعی - اقتصادی راوی (خاستگاه اجتماعی - اقتصادی او)، نوع نگاه و تفسیر وی نسبت به این مقوله (ملایی توانی، نقد و تحلیل داده‌های مصاحبه، بی‌تا) از جمله مسائلی هستند که به ایجاد تناقض در مصاحبه دامن می‌زنند.

۱۱. بیان گویا، ساده و روشن مصاحبه

مصاحبه را به صورتی باید انجام داد و پیش برد که همه مردم بتوانند با آن ارتباط برقرار کنند و منظور و هدف را متوجه شوند. این صحبت به این معنی نیست که همه یک برداشت از مصاحبه داشته باشند؛ ولی باید مصاحبه گویا و روشن باشد. سؤالات ساده و واضح و پاسخ‌ها نیز به همین صورت باشند. نیازی نیست مسائل را پیچیده و خیلی خاص نشان داد. هنر مصاحبه‌گر آن است که مسائل پیچیده را به سادگی با مصاحبه‌شونده، مطرح و پاسخ‌هایش را دریافت کند. پیچیدگی و سختی روایت را در تاریخ شفاهی باید از بین برد. مصاحبه‌گر می‌تواند با طرح پرسش‌های متعدد و از زوایای مخالف، مصاحبه را به سمتی کند که فهم‌پذیر باشد. همچنین، تسلط مصاحبه‌گر بر موضوع می‌تواند پیچیدگی واقعه مطرح شده در بیان مصاحبه‌گر را برطرف کند. طبیعی است مصاحبه‌گر در فضای انجام واقعه نمی‌توانسته باشد؛ اما می‌تواند با مطالعه و تحقیق پیش از مصاحبه و بررسی موضوع، پیچیدگی را از موضوع دور کند و در این مسیر ساده‌سازی کند.

۱۲. نحوه برخورد و تعامل در مصاحبه

یکی از مسئله‌های پراهمیت در مصاحبه که ارتباط محکمی با نتیجه مصاحبه دارد، نوع تعامل و برخورد در مصاحبه است. خوش‌خلقی و تعامل باز در مصاحبه، هنری است که مصاحبه‌گر می‌باید به آن مجهز باشد و چنانچه آن را جدی نگیرد، در طول مصاحبه‌ها دچار چالش می‌شود و چه‌بسا ادامه مصاحبه را با مشکل مواجه کند؛ زیرا ممکن است مصاحبه‌شونده حاضر به ادامه مصاحبه نشود یا مصاحبه‌کننده به دلیل مشکلات ایجادشده در طول مصاحبه، از ادامه مصاحبه صرف‌نظر کند.

آنکه تناقض‌ها معلوم شوند، مصاحبه‌کننده به سمت تحقیقات اسناد و کتب بیشتری برود. به‌طور کلی بازشنوایی مصاحبه برای مصاحبه‌کننده باعث می‌شود نقاط ضعف و قوتش را متوجه شود. از دیگر نکات مهم برای انجام بازشنوایی این است که پیاده‌سازی در موعد مقرر به دست مصاحبه‌شونده برسد، و گرنه سرعت انجام مصاحبه را کم خواهد کرد. همه این موارد ضمن اینکه موجب می‌شود ارزیابی خوبی از مصاحبه داشته باشیم، ما را در طرح سؤال برای جلسات بعدی مصاحبه و مصاحبه تکمیلی کمک خواهد کرد. پس از خواندن متن‌های پیاده‌سازی‌شده و تهیه فهرست موضوعی، براساس ترتیب زمانی و توجه به عناصر مختلف مانند مکان‌ها، افراد و ... کاستی‌ها و نقاط مبهم را شناسایی می‌کند و با مصاحبه تکمیلی سعی در رفع آنها دارد (ن.ک: کمری، ۱۳۹۴: ۳۰۵).

۳. لزوم حفظ و نگهداری فایل مصاحبه

بعد از اتمام جلسه مصاحبه، مصاحبه‌کننده باید به حفظ و نگهداری محتوای مصاحبه و آنچه پس از مصاحبه به استادپذیر بودن مصاحبه کمک می‌کند، توجه کند. لازم است در مصاحبه‌هایی که با ضبط صوت ثبت می‌شود و تصویری از سوژه وجود ندارد، عکس سوژه برای استاد بیشتر، ثبت و پس از آن، آرشیو مرتبی از مصاحبه‌ها ایجاد شود. وضعی که در بعضی از موارد در آرشیو مصاحبه‌ها دیده می‌شود این است که آرشیو خوبی از مصاحبه‌های گذشته وجود ندارد و این کار را برای مصاحبه‌کننده در مراجعات بعدی به آرشیو خود سخت می‌کند. در مرحله جمع‌آوری و بحث آرشیو و بایگانی در گفت‌وگوها با افراد، هرچه هست به همان صورت حفظ شود. گام نخست پس از گفت‌وگو با شخص، در صورت داشتن بایگانی، حفظ اصل آن است. سپس تهیه کپی از اصل و نگهداری آنها در جایی غیر از محل نگهداری اصل مصاحبه‌هاست. بعد از آن، تهیه آرشیو موضوعی و زمانی است که این مسئولیت بر عهده سازمان‌های متولی تاریخ شفاهی است که دسترسی آسان‌تر به مصاحبه‌ها را فراهم کنند؛ البته اگر مصاحبه‌گر برای خودش چنین کاری را انجام دهد، برای یافتن مصاحبه‌ها زمان کمتری را صرف می‌کند و خودش آرشیو حرفه‌ای دارد.

۴. عدم تکمیل مصاحبه

یکی از چالش‌های مرسوم در مصاحبه‌های دفاع مقدس عدم تکمیل مصاحبه است. قطعاً هر مصاحبه‌ای در ابتدای کار دچار نقایص و مشکلاتی است که طبیعی به نظر می‌رسد؛ برای مثال، رزمنده دفاع مقدس از یک اتفاق در یک عملیات، مواردی را ذکر می‌کند و بعد از مصاحبه با تأمل بیشتر متوجه اشتباهات خود می‌شود یا اینکه مصاحبه‌گر

شفاهی وجود دارد که آن، بیان واقعه تاریخی از دیدگاه فردی و به‌صورت گزینشی است که مصاحبه‌شونده به میل و سلیقه خود، از بین خاطراتش، آنها را انتخاب و جهت‌دهی می‌کند (ن.ک: امیرمسعود شهرام‌نیا، سعیده یراقی اصفهانی، سایت تاریخ شفاهی، بی‌تا)؛ البته باید فرهنگ ریانکردن را در این فهرست اضافه کرد. برخی از مصاحبه‌شوندگان احساس می‌کنند اگر به بیان خاطرات و نقل تاریخ پردازند، اجر خویش را ضایع کرده‌اند و ارزش فعل خویش را از بین برده‌اند.

ج. پس از مصاحبه

۱. صاحب روایت چه کسی است؟

آیا راوی همه چیز را روایت می‌کند؟ در ظاهر، پاسخ روشن است. اگر نام این کار، روایت است و از واژه برای بیان استفاده می‌شود، پس راوی همه چیز را روایت می‌کند؛ اما هستند کسانی که با این حرف مخالف‌اند. به نظر این پژوهشگران، وقتی چیزی را نقل قول می‌کنیم، روایتگری متوقف می‌شود (ابوت، ۱۳۹۷: ۱۳۵). در این چالش، مباحث زیادی وجود دارند؛ اما یکی از نکات مربوط به مصاحبه‌کننده این است که مصاحبه‌کننده باید با طرح سؤالات فراوان با توجه به ظرفیت سوژه و مصاحبه‌شونده موجب شود تا جایی که امکان دارد، روایت‌ها به مصاحبه‌کننده وفادار باشند. روایت‌ها از اصل خاطره و آنچه مدنظر سوژه است، فاصله نگیرند. طرح سؤالات اگر در جای درستش و با ظرافت انجام شود مزیت دیگری هم دارد که موجب می‌شود خاطرات در ابعاد بیشتری برای مخاطب روایت شوند.

۲. لزوم بازشنوایی مصاحبه

اگر مصاحبه‌ای که انجام می‌گیرد، پیاده‌سازی خوبی نداشته باشد، یعنی آنچه از مصاحبه‌کننده و مصاحبه‌شونده ثبت و ضبط می‌شود، درست تایپ نشده باشد و پیاده‌ساز، کلمات و جملات آن را سهواً برای سرعت تایپ حذف کرده است، ممکن است تدوینگر در تنظیم مصاحبه دچار مشکل شود و در مواقعی که شخصی به غیر از مصاحبه‌کننده، تدوین مصاحبه‌ها را انجام می‌دهد، تدوینگر متوجه حذفیات نمی‌شود و امکان دارد در فهم خود از روایت‌ها دچار خطا شود و نکات مهم را در متن از قلم بیندازد؛ بنابراین، برای آنکه در مصاحبه این مشکلات رخ ندهد، باید مصاحبه‌کننده، متن مصاحبه‌ها را بازشنوایی کند. انجام بازشنوایی به مصاحبه‌کننده کمک می‌کند تا کمبودها و اشتباهات مصاحبه را متوجه شود؛ اینکه چه سؤال‌هایی را نپرسیده است، در کدام قسمت مصاحبه از موضوع اصلی مصاحبه فاصله گرفته است و چرا. در مواقعی هم بازشنوایی موجب می‌شود تا برای

تهران.

- صبوری، راحله، (۱۳۹۰)، **کوچه نقاش‌ها**، چ ۱۲، انتشارات سوره مهر، تهران.

- ضرابی زاده، بهناز، (۱۳۹۸)، **دختر شینا**، چ ۱۰۱، انتشارات سوره مهر، تهران.

- کمری، علیرضا، (۱۳۹۴)، **پرسیمان یاد؛ گفتارهایی در باب خاطره‌نگاری و خاطره‌نویسی**، انتشارات صریر، تهران.

- مصطفوی، رضا، (۱۳۹۶)، **گپ و گفت حرفه‌ای نکته‌های کاربردی در مصاحبه برای خاطرات شفاهی**، چ ۲، انتشارات شهید کاظمی، قم.

ب. مقالات

- پهلوان‌نژاد، محمدرضا، (۱۳۸۶)، «ارتباطات غیر کلامی و نشانه‌شناسی حرکات بدنی»، **مجله زبان و زبانشناسی**، سال سوم، شماره دوم، صص ۱۳-۳۰.

- جواهردهی، مسیح، (۱۳۹۷)، «گزارش نشست بررسی آسیب‌های تاریخ شفاهی ایران»، **دو فصلنامه تاریخ شفاهی**، دوره ۷ شماره ۱، صص ۱۳۱-۱۴۶.

ج. سایت‌ها

- پاتوق کتاب قم (۱۳۸۸/۰۷/۱۰).

- www.khamenei.ir، خامنه‌ای، سیدعلی، (۱۳۸۴/۶/۳۱)، دیدار جمعی از پیشکسوتان جهاد و شهادت و خاطره‌گویان دفتر ادبیات و هنر مقاومت.

- شوپس، لیندا (بی‌تا) «تاریخ شفاهی چیست؟»، مترجم علی فتحعلی آشتیانی، **مجله تاریخ شفاهی**، <http://oral-history.ir/show.php?page=post&id=۲۳۵۲>

- شهرام‌نیا، امیرمسعود؛ یراقی اصفهانی، سعیده، سایت تاریخ شفاهی، <http://www.oral-history.ir/show.php?page=article&id=۱۲>

- قزوینی، حمید، (۱۳۹۶)، چگونگی شروع مصاحبه، سایت تاریخ شفاهی.

ملایی توانی، علیرضا، نقد و تحلیل داده‌های مصاحبه، <http://www.oral-history.ir/?page=post&id=۱۰۵۱>

با مطالعه و تأمل بیشتر متوجه نقایص و مشکلات مصاحبه می‌شود؛ بنابراین، نیاز به مصاحبه‌های تکمیلی است. مصاحبه‌گر می‌باید با دقت لازم مصاحبه‌های تکمیلی را فراهم کند و بتواند هرچه بهتر به موضوع مصاحبه بپردازد.

نتیجه

برای داشتن مصاحبه‌های مطلوب‌تر و کیفیت بهتر آنها باید ابتدا چالش‌های تاریخ شفاهی، قبل، حین و بعد از مصاحبه را شناخت؛ زیرا رعایت نکردن این موارد ممکن است موضوعی ناب و جالب را در حد موضوع بی‌اهمیت برای مردم پایین بیاورد و به آن ضربه بزند یا برعکس، موضوعی بیشتر از آنچه که هست، مهم جلوه داده شود و با بزرگ‌نمایی آن، دیگر موضوعات اصلی به حاشیه روند و حقتشان ادا نشود. انتخاب سوژه، تحقیق درباره موضوع، امتناع مصاحبه‌شونده از مصاحبه، از چالش‌های مصاحبه‌گر پیش از مصاحبه‌اند. تعدد لحن‌ها و اصطلاحات راویان، عدم مدیریت صحیح مصاحبه، مواجهه‌شدن با عواطف انسانی راوی، آشنایی با زبان بدن، شیوه آغاز مصاحبه، تشخیص پاسخ‌های نامرتبط، درک حالات روحی مصاحبه‌شونده، تشخیص تضاد در پاسخ‌ها، بیان گویا، ساده و روشن مصاحبه، نحوه تعامل در مصاحبه، رفع سوء تفاهم در مصاحبه، مواجهه با فرهنگ کتمان چالش‌های زمان مصاحبه هستند. عدم بازشنوایی مصاحبه، عدم تشخیص خلأهای مصاحبه و عدم تکمیل مصاحبه نیز به بعد از مصاحبه مربوط‌اند. تمام موارد ذکر شده، با علم به آنها، کسب مهارت‌های لازم و تمرین در مصاحبه‌های مختلف عملی‌اند.

منابع

الف. کتاب‌ها

- آبرامز، لین، (۱۳۹۷)، **نظریه تاریخ شفاهی**، مترجم علی فتحعلی آشتیانی، انتشارات سوره مهر، تهران.

- ابوت، اج، پورتر، (۱۳۹۷)، **سواد روایت**، مترجم رؤیا پورآذر و نیما م. اشرفی، انتشارات اطراف، تهران.

- پاترنوسترو، سیلوانا، (۱۳۸۰)، **رویای نوشتن**، مترجم مژده حقیقی، جهان کتاب، تهران.

- توکلی، فائزه، (۱۳۹۶)، **تاریخ شفاهی (مبانی نظری، روش‌شناسی)**، انتشارات سوره مهر، تهران.

- توکلی، احمد، (۱۳۹۳)، **مصاحبه خلاق**، چ ۶، انتشارات خجسته، تهران.

- حسام، حمید، (۱۳۹۸)، **آب هرگز نمی‌میرد؛ خاطرات شفاهی سردار شهید میرزا محمد سلگی**، چ ۶۷، انتشارات صریر،

